

Jegyzet

- (1) A 19. század költészettörténetét vizsgálva az utóbbi években többen is Komjáthy felértékelése mellett foglaltak állást: S. VARGA Pál: *A gondviselés-hittől a vitalizmusig*. Debrecen, 1994; SZILI József: *Légy, ha birsz, te „világköltő”*. Balassi Kiadó, 1999.
- (2) RIEDL Frigyes: *Vajda, Reviczky, Komjáthy. Magyar Irodalmi Ritkaságok*. Bp, 1933.
- (3) vö. az 1998-as Mikszáth-monográfia, valamint *A folytatódó romantika*. Orpheusz Kiadó, 1999.
- (4) NÉMETH G. Béla: *A személyiség mint értékcel a századvég magyar lírájában*. In: *Hosszszmetzetek és keresztmetzetek*. Bp, 1987. 147. old.
- (5) NÉMETH G. Béla: *A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez*. In: *Mű és személyiség*. 1970. 542. old.
- (6) I.m. 546. old.
- (7) A korszakképzés hatástörténeti meghatározottságának és a modernitás önértelmezésének összefüggéseit éppen Komjáthy kapcsán mutatta meg KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: *A korszak retorikája* című írása. (In: Uő: *Az olvasás lehetőségei*. JAK – Ki-járat, 1997.)
- (8) A szimbolizmus történeti-poétikai értelemben vett alakzatának legitimálhatósága a hazai költészet-történet recepciójában majdnem párhuzamosan kérdőjeleződött meg az Ady költészet centráló értésmódkó kánonteremtő erejének gyengülésével. Az Ady-költészet megszólaltathatóságának visszanyerésére ugyanakkor a legutóbbi időben születtek ígéretes próbálkozások, s mindenesetre megkerülhetetlennek látszik a (hazai) szimbolizmus alakzatának újrágondolása ahhoz, hogy Ady poézise ismét dialógusképesnek bizonyulhasson

- (9) „Vajon vannak-e esélyei a metafizikának a század vége felé közeledve? Az esélylatolgotásra irányuló kérdés részben maga is metafizikai jellegű. Ha valaki egy efféle kérdés megválaszolásába fog, máris gyanússá válik.” HOURANSZKI Ferenc: *A metafizika esélyei*. HOLMI 1998/5. sz. 718. old.
- (10) *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge University Press, 1992.
- (11) BLOOM, Harold: *Poetry and Repression*. Yale University Press, 1976. 11. old.
- (12) BLOOM, i.m. 252. old.
- (13) BLOOM, i.m. 216. old.
- (14) DE MAN, Paul: *Intentional Structure of the Romantic Image*. In: Uő: *The Rhetoric of Romanticism*. Columbia University Press, 1984. 7. old.
- (15) *Megvilágosodás és korforduló (A „heurékás” élményű vers és a századvég)*. In: *Küllő és kerék*. Bp, 1981. 302. old.
- (16) RICOEUR, Paul: *Metafora és filozófia-diskurzus*. In: *Szöveg és interpretáció*. Cserépfalvi Kiadó, é.n., 76. old.
- (17) DERRIDA, Jacques: *A fehér mitológia*. In: *Az irodalom elméletei V*. Pécs, 1997.
- (18) DE MAN, Paul: *A temporalitás retorikája*. In: *Az irodalom elméletei I*. Pécs, 1997. 32. old.
- (19) Legutóbb ROHONYI Zoltán mutatta meg *Wel-lex* és *Abrams* meghatározó örökségét a hazai romantikaértésben. *Literatura* 1998/3.
- (20) Az én allegorikusságáról és a szimbolikus azonosító predikációt megelőző allegorikus elkülönítésről: DE MAN, Paul: *Sign and Symbol in Hegel's Aesthetics*. Uő: *Aesthetic Ideology*. University Press, 1996. 104. old.

Hites Sándor

Erósz a népmesében

Lassan húsz esztendeje – azt is mondhatnánk: a múlt században –, 1982 májusában „Erósz a folklórban” címen háromnapos konferenciát rendezett a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjának Folklór Osztálya. A tanácskozás maradandó emléke – túl a jelenlévők szellemi gyarapodásán – két könyv, a tanácskozás szerkesztett anyaga, Hoppál Mihály és Szepes Erika munkája. Az első címe azonos a konferenciáéval, a másodiké „A szerelem kertjében”.

A Szépirodalmi Könyvkiadónál 1987-ben megjelent kötetek a mai napig érvényes írások mellett továbbgondolandókat is tartalmaznak, közülük nem utolsósorban magát a címadó fogalmat: mit jelent Erósz és az erotika a népköltészet-

ben, annak is mese-ágában? Az Erósz és erotika bonyolult és ugyanakkor nyilvánvaló összefüggését egy 16. század második felében élt angol költő, George Peele „Cupido vadászata” című szinpadí látványossága részletével lehet világossá tenni:

Ó, ha tudnám, mi fán terem a szerelem?
 Mert néha túske, néha seb,
 üröm és méznél edesebb,
 egyszerre tűz és fahasáb,
 és láng, mely minden rést bejárt,
 isten, kinek szent otthona
 a szem, s a hölgyek homloka,
 ahonnan átható nyilak
 szívünk sebezve hullanak,
 bár gyermek szítja, benne él
 a férfi, s női szenvedély,
 s ha rejti égi hegy, csalit,
 hol vígan tölti napjait,
 mi kérjük, Vénusz, küldd, ha bujkál,
 ki lett, mert Marssal összebújtal.

A színpadi látványosság fölöttébb szónoki kérdésért továbbgondolva ugyancsak színes és gazdag választ kaphatunk. Elsőnek, ha az elbeszélő költemény címére figyelünk, Erósz (a latin mitológiában Amor), Mars (Jupiter) és Aphrodité (Vénusz) gyermekének származását tudjuk meg és világossá válik a két nem közötti kapcsolatteremtésben feltétlenül szükséges szerepe. Ha tovább bogarászunk Peele versét, a szöveg mögött az erotika jelentésére is felfigyelhetünk. Mielőtt mindezt megpróbálnánk érzékeltetni, egy pillanatra idézzük fel a konferencia egyik írásos dokumentumának részletét.

Erdélyi Zsuzsanna a tőle megszokott bölcsességgel, a többi előadóhoz hasonlóan pontosítja az alapfogalmat. „Az erósz egyszerre utalhat a szerelem és az érzéki szerelem, az érzékiség fogalmkörére. Egyszerre utalhat és mégsem azt teszi, mintha a szó kettősjelentés-hordozó szerepében nem egyenlő erővel közvetítené a tartalmat. Mintha hangsúlyeltolódást szenvedne az alapjelentés az erósz = szerelem kárára, a bővült jelentés: az erósz = érzékiség előnyére. Abba az irányba, amelybe az alapszó jelzői formája: »erotikus« is tudósít. Ez közismerten az érzéki szerelem irányába terel minket. Magára a szerelmi költészetre nem mondjuk azt, hogy erotikus, de a szerelmes emberre sem.”

Erdélyi Zsuzsanna előadásának/írásának címe, témája – ez természetesen következménye elsődleges érdeklődési területé-

nek – „Amor sanctus”. Ha az írott vagy népi/naiv vallásos költészet felől nézzük a témát, amit Erószról/erószról és erotikáról mond, pontos. Témánk azonban sokszorosán világi, így az erotika (maradjunk ennél a kifejezésnél) tágabb magyarázatára kell figyelnünk. Ha a világi életben jelenlévő Erósz próbáljuk nyakon csípni, ki kell mondanunk: szerelem Erósz, erotika nélkül nem létezhet, de erotika sem Erósz nélkül.

A két könyv írói, a konferencia volt előadói különböző módokon tisztázták a bevezető gondolataikban mindezt, és azért vagyok hálás Erdélyi Zsuzsannának, aki a lényegre irányította a figyelmet, mert a magam gondolatait is megfogalmazhattam a népmese ürügyén. A következőkben ezt szeretném tovább pontosítani, amikor megpróbálok rávilágítani az erotika jelenlétére a költészetben, népmesében. Peele verse egyértelműen erotikus költemény. Nem azért, amit „A szerelem kertjében” előszavában így fogalmaztak meg: „Erotikusnak nevezték... az ókorban azokat a költeményeket, amelyek a testi szerelem öröméről számoltak be: szerelemről, melynek meghatározó alapjai vannak, nem közösségi részvevői, mint a szakrális ritu-soknak.” Ez a tömör szöveg magyarázatra szorul. Az ókorban (a görögök és latinok világában, de az ősi életet élő törzseknél még napjainkban is) közel volt egymáshoz a különböző kultikus cselekmények erotikus (pontosabban: szexuális) gyakorlata és tartalma az istenekhez, így Dionüszoszhoz és Bacchushoz, a velük összefüggő szokásrendhez, valamint a hétköznapi szexualitáshoz. Ugyanakkor az erotika szertartás-jellege jelen van a mai szerelmi életben is. Hogy ez mennyire igaz, arra példa *D. H. Lawrence* „Lady Chatterly szeretője” című regénye és különösen annak filmváltozata. Ez a szertartás-jelleg különösen az utóbbiban van jelen, nem giccs-gyanús, hanem giccses elemként, amikor a kertész virágokkal díszíti fel a meztelen női testet.

Most kanyarodjunk vissza az elméleti tisztánlátás miatt egy *Lutz Röhrich*-idézet-hez: „Az erotika kétszeresen is a szerelem művészetét jelenti: a pusztá ösztöncele-

kedetnek az individuum számára való kifinomítását és magasztossá tételét, ugyanakkor tágabb értelemben annak művészi (játékos, metaforikus vagy szimbolikus) átalakítását, kifejesztését, leírását, bemutatását, közvetítését, mint az a (...) művészetben, irodalomban (...) megjelenik.” Ezzel ellentétben „...a pornográf alkotásban az alkotó semmi mást nem óhajt elérni, csupán az érzékiség naturalista bemutatása által az olvasó érzékiségére hatni.”

Ha Peele versét figyeljük, nyugodtan nevezhetjük erotikusnak, mert metaforikus, szimbolikus megfogalmazása a szerelemnek, ráadásul játékos is. Ha a vers sorait megpróbálnánk hétköznapi nyelvre lefordítva a költészettől megfosztani, egyszerre közönségesse válna. Ez a sora: „és láng, mely minden rést bejárt” áttélessége egy ismeretterjesztő szöveg tényszerű leírásánál többet mond, miközben arról is beszél, amit így, de a pornográfia határán innen maradván megfogalmazhatunk. Ennyiben is több Peele költészete, nem beszélve arról, hogy az idézett néhány sorban jelen van a 16. század bölő és köntörfalzó udvarlása és a költő személyisége.

A vers tehát más, mint Erdélyi Zsuzsanna egyik meghatározása: „Magára a szerelmi költészetre nem mondjuk azt, hogy erotikus, de a szerelmes emberre sem.” Itt bizony érdemes egy kicsit megállni, elidőzni. A magyar költészet 20. századi, egyik legszebb darabja *Juhász Gyula* közhelynek számító verse, a „Milyen volt...”:

Milyen volt szőkesége, nem tudom már,
De azt tudom, hogy szőkék a mezők,
Ha dús kalással jó a sárguló nyár,
S e szőkeségben újra érzem őt.

Már az első négy sor plasztikus, kézfelfogható és ugyanakkor megfoghatatlan képi világa biztosan halad a negyedik sor „újra érzem” kijelentése felé. Ha a vers nyelvi, sokat sejtető érzékiségére figyelünk, bizony erotikusnak is tekinthetjük. Az első versszakhoz hasonlóan épülnek a további versmondatok:

Milyen volt szeme kékje, nem tudom már,
De ha kinyílnak összel az egek,
A szeptemberi bágyadt búcsúzónál
Szeme színére visszarévedek.

Milyen volt hangja selyme, nem tudom már,
De tavaszodván, ha sóhajt a rét,
Úgy érzem, Anna meleg szava szól át
Egy tavaszból, mely messze, mint az ég.

A kulcsszavakat keresve a „visszarévedek”-ben és a „szól át”-ban a múlt és jelen, valóság, képzelet, elképzelt valóság kap nemcsak szerelmi töltést, hanem erotikust is attól, ahogyan Juhász Gyula átéli és átéli ezt a transzcendensbe hajló elmúlt emberi kapcsolatot, melyből egyszerre érezhető mind plátói, mind testi szerelem-émlék.

A testiség még fokozottabb jelenléte található *Shakespeare* ugyancsak közhelynek számító „LXXV. Szonett”-jében:

Az vagy nekem, mi testnek a kenyér
s tavaszi zápor fűszere a földnek;
lelkem miattad örök harcban él,
mint a fősvény, kit pénze gondja öl meg;
csupa fény és boldogság büszke elmém,
majd fél: az idő ellop, eltemet;
csak az enyém légy, néha azt szeretném,
majd, hogy a világ lássa kincsemet;
arcod varázsa csordultig betölt
s egy pillantásodért is sorvadok;
nincs más, nem is akarok más gyönyört,
csak amit tőled kaptam s még kapok.
Koldus-szegény királyi gazdagon
részeg vagyok és mindig szomjazom.

(Szabó Lőrinc fordítása)

Úgy gondolom, nem kell különösebben bizonygatni, hogy *Shakespeare* verse egyszerre klasszikus példája a szerelmes versnek, költészetnek, melyben minden sor, jelző, kép sokat sejtetően erotikus is, s mindezt még az sem csökkentti, hogy feltehetően a hölgy, akihez írta, férfi volt. Ha magunk elé képzeljük *Shakespeare*-t és a szonettek fekete hölgyét vagy *Southampton* grófját, bizonyos, hogy a hús-vér emberek közötti láthatatlan kapcsolatnak, a szerelemnek érzékelhető nyomait látnánk,

olyan erotikus sugárzást, amely legalább annyira jelen volt egy londoni utcán vagy kocsmában, mint a „LXXV. szonett”-ben. Ez a testi indíttatású és mégis tetetlen sugárzás az, amit a szerelmesek nem tudnak letagadni, s ami az igazi szerelem bizonyossága, amit erotikusnak nevezhetünk. A valóságban és az irodalomban tehát jelen van az erotika, elidegeníthetetlenül attól, amit köznapi nyelven szerelemnek mondunk.

Viszonylag hosszan kellett elidőzni a költészet példánál ahhoz, hogy az irodalomban (és a vele összefüggő életben) tisztázzuk, példák segítségével, az erotika fogalmát. Minderre azért volt szükség, mert a népmesében korántsem ilyen tiszta a kép. Jelen van szinte minden népmesében, azoknak elsősorban csodás alfajában, ám töredékesen, néha a mese-mondó hallgatóval összekacsintó, nyersebb kiszólásaiban. Ha az okot keressük, nem annyira abban találhatjuk ezt meg, amiben Nagy Olga találja „A szerelem témái a népmesékben” című írását bevezetve. Mint népmeséink avatott és hivatásos gyűjtője,

éppen gyűjtése eredményén felbuzdulva fogalmaz: „A mesét a gyűjtők és az átírók gyermekeknek szánt műfajként fogták fel, így az átírások, módosítások ezt a célt szolgálták. (...) A gyűjtők a meséket a maguk stílus- és ízlészménye szerint dolgozták át, ez pedig a műfaj manipulálását eredményezte. Valószínűleg a fent vázolt körülmények vezettek oda, hogy a mesekutatók nemcsak hogy süketen és vakon mentek el a szerelem témái mellett, hanem a szerelem jelenlétét a mesében kategorikusan tagadták is.” Nagy Olgával szemben meggyőződésem az, hogy a nép-

mese minden korban egyszerre volt a felnőttek és a gyerekek „szórakozása” olyan közösségi együttlétekkor, mint az esti főnő, fosztó, és így tovább. Nem voltak tekintettel a gyerek jelenlétére, nem küldték ki azzal: ez a mese nem neked való! A szerelem (és az erotika) jelenlétének töredékessége sokkal inkább azzal függött össze, hogy a szerelem – éppen tragikus társadalmi alapjai miatt – sokkal inkább a balladákban volt jelen („Kádár Kata”), mint a mesékben. A szerelem nem volt tabu-téma a paraszti életben. Inkább azt mondhatnám: nem volt téma, hiszen

Nem voltak tekintettel a gyerek jelenlétére, nem küldték ki azzal: ez a mese nem neked való! A szerelem (és az erotika) jelenlétének töredékessége sokkal inkább azzal függött össze, hogy a szerelem – éppen tragikus társadalmi alapjai miatt – sokkal inkább a balladákban volt jelen („Kádár Kata”), mint a mesékben. A szerelem nem volt tabu-téma a paraszti életben. Inkább azt mondhatnám: nem volt téma, hiszen egy házasságot nem az határozott meg: volt-e két fiatal között szerelmi fellángolás vagy sem, hanem inkább az: mennyi föld mennyi földhöz házasodhatott. A másik, ugyancsak a szerelmet háttérbe szorító tény az – mint erre Illyés Gyula „Puszták népe” szociográfiájában találunk példát –, hogy gyakran már gyerekkorban kialakult az a kapcsolat, mely házasságban végződött. Ez nemcsak a paraszti világban volt így, hanem a ki-

egy házasságot nem az határozott meg: volt-e két fiatal között szerelmi fellángolás vagy sem, hanem inkább az: mennyi föld mennyi földhöz házasodhatott. A másik, ugyancsak a szerelmet háttérbe szorító tény az – mint erre Illyés Gyula „Puszták népe” szociográfiájában találunk példát –, hogy gyakran már gyerekkorban kialakult az a kapcsolat, mely házasságban végződött. Ez nemcsak a paraszti világban volt így, hanem a ki-

rályi házaknál (Árpád-házi Szent Erzsébet), de praktikus a házasság oka a zsidók gettó-életében is, mint azt a házasságszerző Mrs. Dolly Levi példája mutatja Wilder drámájában és az ebből készült „Hello Dolly!”-ban.

A mindennapi élet szinte kiirtotta a paraszti emberek életéből nemcsak a szerelem fogalmát, hanem az erotikát is, a pornográfiát pedig annak tekintették, ami valójában volt: cselekvéspótléknak, mint erre Vajda Mária „Vallomások a paraszti szerelmi életről” című írásában utal. A népmesékben található motívumok közül

elgondolkodtató a sárkányos mesék negatív figurája, aki olyan jogokkal rendelkezik, mint a kastélyok ura, a gazdasági segédtsztek, ahogyan az Illyés Gyula munkájában jelenik meg. Ezek a megalkuvások és tragédiák azonban – mint említettem – elsősorban balladáinkban találhatóak meg, és áttételesen a népmesékben, ha a legkisebb királyfi vagy a szegénylegény kiszabadította a királylányt a sárkány fogságából, majd boldogan éltek, amíg meg nem haltak, nem törődve azzal: mi történt a leány és a sárkány „házassága” alatt, hiszen azok „férj és feleség” voltak.

A „mi történt” egyik sajátos, félbeszakított és így elhallgatott, tehát feltehetően hangsúllyal, mimikával kiegészített (az erotikus tartalmat megsejtető) módjára találunk *Dobos Ilona* „Gyémántkigyó” című népmese gyűjteménye „Juhasi Péter meséjé”-ben. A mese a „Fehérlófia” motívumainak *Arany László*nál szegényesebb és földhözragadtabb variációja. Ebben a mesében az első királylány így kíséri a küzdelembe az urát és Pétert, a népmeséktől szokatlanul túlhangsúlyozva a családi állapotot: „A sárkány csak ment, ez visszamaradt, és azt mondja neki aztán a sárkány felesége: – Nagyon erős az én férjem.” Az első sárkány legyőzése után a következő történik: „Hát aztán elment vissza, a sárkánynak a feleségéhez, mert már esteledett az idő és arra gondolt, hogy ott meg fog hálni, kér majd éjjeli szállást. Vissza is ment és megmagyarázott neki mindent, hogy mi történt és hogy történt. Így aztán a sárkány felesége nagyon megörült, és hűsítget mondott Juhasi Péternek, és azt mondta, hogy ásó, kapa és a nagyharang, ez választ el bennünket egymástól.

De itt Juhasi Pétert hogy meghallgatta, de nem fogadta el, hanem nekifogtak szórakozni. Juhasi Péter mindjárt arra fogta a dolgot... szóval, hogy hogy került ő oda abba a lyukba és kicsoda ő?”

A meglehetősen hosszú idézettel két dolgra kívántam felhívni a figyelmet. Az egyik: a sejtetett erotika, meglehetősen nyersen az utolsó mondatokban van jelen: „nekifogtak szórakozni” és Péter „mindjárt arra fogta a dolgot”. A mesemondó, *Ordó-*

dy József nyomban magyarázkodni kezd, amivel tovább fokozza a kétértelmű mondat miatti kíváncsiságot: mit jelent a „szórakozni” és az „arra fogta a dolgot”? A kettő együtt bizonyossá teszi bizonytalanságunkat: azt tették, amit megérdemel az, aki egy ilyen küzdelem után még mindig legény a talpán.

A másik, ami megfigyelhető: ellentétben a múlt századi gyűjtők és átdolgozók munkáival, a szöveg természetes csiszolatlansága. Vajda Mária ezt egyértelműen a mai gyűjtők előnyének tekinti, hiszen – mint írja – magnetofonszalagra rögzítette a balmazújvárosi parasztasszonyok és férfiak vallomásait („Vallomások a paraszti szerelmi életről”). Ez a századunk második felére jellemző módszer egyszerre előny és hátrány. Előny, mert olyan szöveghűség érhető el, amilyenre korábban nem volt mód, ugyanakkor a szövegek véglegessége kérdéses, hiszen a naiv mesemondó nem bizonyos, hogy minden alkalommal egyformán mondja a mesét. Ennyiben tehát a múlt századi gyűjtések (és átdolgozások) jó esetben tovább kristályosították az évszázados szájhagyományt, és – ellentétben Nagy Olga véleményével – nem gyermekesítették el a népmesét. Sokkal inkább elgondolkodtató, hogy a népi mesemondók ősi anyaga nem silányodott-e el a 20. századi tömegkommunikáció, a 19. századi ponyvaregények, a katona- és zárt pásztorélet, rossz értelemben vett városi kultúra hatására. A „Parasztdekameron” és az „Új parasztdekameron”, olykor a „Parasztbiblia” is ezt mutatja, de ezt találhatjuk meg *Móricz Zsigmond* „Mese a zöld fűvön” című elbeszélése nem mesei, hanem szerelmi kalandot elbeszélő végvári katona-történetében.

A továbbiakban témánkat elsősorban a legismertebb hagyományra figyelve próbáljuk példák segítségével kibontani. A mesék egésze helyett elsősorban a részletekre voltunk kénytelenek figyelni – ellentétben Nagy Olgával, aki mesetípusokra építette hozzászólását és írásos munkáját –, mert a szerelem és ezen belül az erotikus mesemondói szemlélet csak részletekben érzékelhető, mint az már a „Juhasi

Péter'-ben is látható volt, ugyanis mindössze az idézett részletekhez hasonló töredékekben található Erőszra, szerelemre, erotikára utaló mondat.

Az elhallgatások és megsejtetések szép példája az Arany László-gyűjteményben „Ráadó és Anyicska meséje”. Alaphelyzete ismert: a király azt ígéri oda valakinek (ebben az esetben a tündérkirálynak), amiről nem tud. A megszokottban szokatlan: a mese királya nincs bajban, és a tündérkirálynak így semmit sem kell segítenie. Mindössze mintha a túlzott magabiztosság „büntetése” lenne az, hogy a király a fiától kénytelen majd tizennégy esztendő múlva megválni. A freudi, bettelheimi meseértelmezések gyakran erőszakoltan is a szexualitás körül mozognak, ebben az esetben azonban figyelemre méltó, hogy a legénynek akkor kell útnak indulnia, amikor a szülőitől való elszakadás korába lép.

Sajátos felvezetés után így fogalmaz a mese szövege: „Egyszer, mikor mindenki a legjobban vigadt, jött egy lóhátas ember, nagy pecsétetes levelet adott a király kezébe, amit a tündérkirály írt, az volt pedig az eleje-veleje, hogy küldje Ráadót minél előbb, mert szükség van rá.” Különös a mese fordulata és feltűnő: míg a levelet hozó lóháton érkezik, a királyfi a hosszú útnak gyalog vág neki, ugyanakkor kísérfője van: „inast adtak mellé”. Tündérország határán egy szép tündéraszony hívja be a palotájába. A tündéraszony kézen fogva vezeti a legbelső szobába. A királyfi tőle tudja meg, hogy hogyan találhat rá a legkisebb tündérlányra (a szokásos, levetett hatyúgúnya megszerzése után) azért, hogy az út hátralévő részét rajta „lovagolva” tegye meg. „Úgy tett Ráadó, ahogy a szép tündéraszony mondta, lefeküdt a puha, szép selyempaplanos ágyba, kialudta magát. Mikor eljött az idő, hogy menni kellett a tóhoz, felköltötte a szép tündéraszony, még egyszer megmondta neki, hogy okosan viselje magát, azzal elbúcsúzott tőle.” Mit sejtet a mese szövege? Nem mást, mint azt: a szépséges tündéraszony beavatta Ráadót abba a tudományba, amire feltétlenül szüksége volt, hogy a későbbiekben állja a sarat.

„Ráadó először is az inasát küldte vissza – folytatódik a mese –, mert csak magának lehetett elmenni, azután kiment a tópartra, elbújt egy bokor tövébe, várakozott.” A „várakozott” szó erősen árulkodik Arany László stílusérzékéről, írói jelenlétéről, a helyzet pedig arról: Ráadónak ezután egyedül kell boldogulnia. Felmerül a kérdés: miért volt szükség az inasra, akitől itt megvált Ráadó? A feltételezett válasz: azért, hogy ezt a fordulatot nyomatékosítsa a mesélő (az emberi életút első szakaszának, a gyerekkornak a lezárása). Ugyanakkor az a gyanú is felmerül: vajon nem egy széphistória népmesei változata „Ráadó és Anyicska története”? Vagy Aranytól származik, vagy széphistóriás maradvány – de mindenképpen tudatos elem –, hogy az első hatyúgúnyáját levető tündér a „legöregebb” jelzót kapta a szokásos „szépséges” helyett, a második még ennyit sem, csupán a legkisebből tudunk meg többet: „Legutoljára jött egy gyönyörű pici kis hatyú, levetette a hatyúruhát, olyan szép lánnyá változott, hogy hej dehogy lehet festeni is párját! Ráadó mindjárt halálig szerelmes lett bele, hirtelen tán azt se tudta volna megmondani, hogy fiú-e vagy lány, úgy elbámult.”

Népmeséink gazdag ismeretében azt kell mondanom: más szövegekben, történetekben sem találni sokkal gazdagabb megfogalmazását a szerelemnek. Ugyanez vonatkozik a szereplők – különösen feltűnő, hogy a lányok – külsejének leírására. Ezzel is fukarkodik a hagyomány. Szinte egyetlen kivétel „Az aranyhajú hercegekisasszony” meséje, akit így állítanak elénk: „...volt egy fiatal herceg, annak volt egy húga, de olyan szép, hogy szem nem látott, fül nem hallott még olyat. A homlokán nap volt, a mellén hold, a két orcáján meg két gyönyörű csillag, a szép aranyhaja a sarkát érte, ha ki volt bontva, mikor járkált, aranyfolyosó folyt utána, ha sírt, aranykönyű hullott a szeméből.” Az aranyhajú hercegekisasszony külső leírása másra emlékeztet minket: a „fodor fejér bárány” megjelenítésére.

Hogy mennyire nem ismert a múlt parasztsága tabut, arra is példa ez a mese. A

kezdeté nem másról beszél, mint a testvér-szerelemről:

„A herceg sokszor órák hosszat gyönyörködött benne (az aranyhajú hercegisasszonyban), hogy milyen szép; ebből aztán az lett, hogy addig-addig gyönyörködött, míg bele nem szeretett. Márpedig hiába szeretett bele, mert testvér testvért csakugyan nem vehetett el...”

Egyszerre van jelen a mesében a testvérszerelem és a tiltás, az ösztön és a tudat világa. A herceg húga megfestett képével vándorútra kell, így jut el egy királyi városba, ahol a királyi palota elé telepszik. A király meglátja a képet, meg akarja venni. Mihelyt „a herceg elbeszélte, hogy ez az ő testvére... a király – aki még maga is csak legény volt – amint meghallotta, hogy van olyan élő teremtmény az ég alatt, mint az a kép, mindjárt elhatározta, hogy ő azt veszi el, akár török, akár szakad, ha fél országába kerül is.” A herceg természetellenes szerelmi érzését a mese áthelyezi a fiatal királyra, akit semmilyen vérségi kapcsolat nem köt az aranyhajú hercegisasszonyhoz. A mese menete a továbbiakban hasonló – de nem azonos – „A tündérkisasszony és a cigánylány” típusú meséhez: gonoszság, menyasszony-csere, az igazi kedves diadala, a bűnösök megbüntetése.

A második mesében az általánosság szintjén ugyancsak megfogalmazza a hagyomány a szerelmet:

„A királyfi mindjárt a szájához tartotta a jó friss vizet, ivott belőle a tündérkisasszony, mindjárt nem lett semmi baja; a királyfi megölelte, megcsókolta.

– No, szívemnek szép szerelme, én a tied, te az enyim, hanem most már esküdj meg nekem, hogy soha el nem hagysz!

A tündérkisasszony is nagyon megszerette a királyfit, ott mindjárt örök hűséget esküdtek egymásnak, a királyfi elmondta, kicsoda-micsoda, aztán elindultak hazafelé.”

Mint a rövid részletből látható:

Sem a királyfi nem teketóriázik, sem a tündérkisasszony. Az egyik „megölelte, megcsókolta”, a másik is azon nyomban „nagyon megszerette a királyfit”. A

két szép emberpár – mert szépek! – ugyanúgy eleve egymásnak rendelkeztek, mint két szomszédos ország, a paraszti életben néhány hold egymás mellett fekvő föld.

Feltűnő mindkét mesében – s különösen az utóbbiban –, hogy a személycserét ugyan észreveszik a vőlegények (szép helyett csúnya várja őket), de a magyarázatba gyorsan beletörődnek. Még akkor is, ha a tündérkisasszony párja így kiált fel: „Ejnye hé, be megcsúnyultál, míg oda voltam, ha a ruhád nem lát-nám, azt gondolnám, nem is te vagy!”

Arany László gyűjtésében különösen ritkaságszámúba menő erotikus felhangjai miatt „A nyelvés királykisasszony története”. A szokványos külső bemutatás mellett („Hol volt, hol nem volt, volt a világon egy király, annak volt egy gyönyörű szép leánya”) a mese címének megfelelően jellemére is történik utalás („de ez a leány olyan nyelvés volt, hogy senki, nemcsak meghaladni, hanem megközelíteni se tudta a szájasságban”). A csodákat nélkülöző, de anekdotikus pajzán mese befejezése, képes beszéde a meglepő:

„...Jankó ... mindjárt beszédbe eredt a kisasszonnyal.

- De piros a kisasszony.
- Tűz ég ám bennem.
- Itt egy tojás, süssük meg nála.
- Lyukas ám a serpenyő.
- Itt egy szeg, foltozzuk be vele.”

Minden különösebb szimbólum-magyarázat nélkül érthető a mesét záró nyersebb dialógus, ami fokozza a humor síkjába emelt szimbólum értékét. Annál inkább, mert a szimbolikus tartalmat valójában a mese hallgatójának tudatában kapják meg a tárgyak.

A jelképek világába tartozik a vándor népek – magyarban is megtalálható – mesemotívuma, az égig érő fa. *Bernáth Béla* „A szerelem képes nyelvérol” című írásában (in: *Erősz a folklórban*) ezt olvashatjuk: „Nemcsak a meggyfa, hanem az almafa s a többi szerelemfa is a nőben rejlik, láthatatlanul. (...) A szerelemfa azonos az életfával vagy világfával (s a torony a világoszloppal), mely láthatatlan, s régi

hiedelmek szerint dombon vagy hegyen áll, olykor nagy víz közepén vagy partján.” A fa tehát nő-jelkép, a fából faragott oszlop viszont fallikus férfi-szimbólum. Mégis jó óvatosan bánni a szimbólumokkal, hiszen az égig érő fa természetesebb eredete az ősi hitvilágban rejlik: a sámánfában, mely a földieket az égiekkel kötötte össze, illetve a sátorrúddal, mely a fölének boruló égboltot (a sátorponyvát) tartotta, egyben a világ közepét is jelentette.

„Az égig érő fa” *Benedek Elek*-féle változatának alaphelyzetében csak annyira szimbolikus megfogalmazást lehet érzékelni a következő idézetben, amennyi hangulatilag erősíti meg a tényt: a fergeteg elrabolta a királylányt kedves kertjéből.

„Nem búcsúzhatott el szegény feje sem az apjától, sem a virágoskertjétől. Egy szempillantás múlva elpusztult a fergeteg, süttött a nap nagy hevesen, s amennyi virág volt a kertben, mind lekajladt, elhervadott, mintha forró-meleg vízzel leöntötték volna.” A kép az említett hatás mellett azt a tartalmat is hordozhatja, hogy a királylány el-

veszíti a sárkány fogságában lányságát. Vagy mégsem erről van szó? Bernáth Béla szerint a virág fallikus jelkép, akkor viszont egészen más jelentése van a „lekajladt” virágoknak. Ami bizonyos: így is, úgy is erotikus képzet társul hozzá.

A mese szálainak gyors elvarrására példa „A csodaóra” című, meglehetősen bonyolult cselekményű mese. Jellegetesen romantikus motívum a mozgatója: egy király eltűnt fia helyett egy másik királyfi – nem kis ellenkezés után – lép fel fiaként. Mindezt teszi „a kicsi királykisasszony kedvéért”, majd félelmében elszökik a palotából. Amikor visszaszerzi ellopott csodaóráját, visszatér „második apjához”, akit

éppen temetnek. A vég: Még jóformán el sem földelték a királyt, a két idősebb leány két királyfihoz megy férjhez, ő pedig a legkisebbet kéri meg. Ezért kell megvallania, hogy ő nem testvére a királylányoknak, csak a törpe tanácsára adta ki magát annak, hogy a király így megvigasztalódjék. A mese egyik legérdekesebb motívuma, hogy – bár éppen csak érintve – de az udvarlás is jelen van benne: „Nem telt bele egy óra, s ott volt mind a három aranyvirág-bokréta. Külön-külön elküldte a három kisasszony szobájába, úgy, hogy egyik sem tudott a másikéről.”

A „Rózsa királyfi”-ban az udvarlásnál már többel találkozhatunk: a lassan-lassan

önmagát is megváltó elvarázsolt királykisasszony és az életbe visszabüvölt Rózsa királyfi „avval csak egymás nyakába borultak, s egész estig együtt játszadoztak...” A boldog vég előtt azonban vissza kell kanyarodnia a mese történésének egy elvarratlan szálhoz: „Összeölelekeztek, összecsókolóztak, s indultak föl a palotába nagy örvendezéssel. Hát ahogy men-

nek az udvaron, Rózsa királyfi a felé a hegy felé tekint, ahol fehér kendőt kötöttek volt a testvéreivel egy fa tetejébe, nézi, nézi, s erősen megszorodik.” Ha erőteljes tartalmat kívánunk a helyzet mögé képzelni, azt láthatjuk: akkor válhatott véressé a kendő, amikor Rózsa királyfi boldogságában megfedkezett két fivérérről, ezért szinte szükségszerű a mesének ez a fordulata. A szerelem ízet itt rövid időre megkeseríti a testvéri szeretet ereje.

A „meglátni és megszeretni” sajátos csomópontba sűrűsödik össze a „Mirkó királyfi”-ban: „Látok egy szépséges szép leányt, de olyat, hogy a szemem most még jobban káprázik. Ez bizonyosan a Kutya-

„Amennyi virág volt a kertben, mind lekajladt, elhervadott, mintha forró-meleg vízzel leöntötték volna.” A kép az említett hatás mellett azt a tartalmat is hordozhatja, hogy a királylány elveszíti a sárkány fogságában lányságát. Vagy mégsem erről van szó? Bernáth Béla szerint a virág fallikus jelkép, akkor viszont egészen más jelentése van a „lekajladt” virágoknak. Ami bizonyos: így is, úgy is erotikus képzet társul hozzá.

fejű leánya. – Nem talátd el, kicsi gazdám, mert ez a fekete király leánya. A Kutyafejű elrabolta, s itt tartja szomorú fogóságban.” Ehhez hasonló sűrítéssel találkozunk, amikor a Királykisasszony megismeri Mirkót. „De hogy szavamat össze ne keverjem, a királykisasszonynak erősen megtetszett Mirkó.” Ennyi, és máris robboghat tovább a történet, melynek a Mirkó néven túl semmi köze nincs a délszláv mondákhöz, széphistóriákhoz.

A *Boccacciotól* „fertőzött” képzelet látat „A táltos kecske’ néhány mondatába erotikus tartalmat: „Odafut a legény, keresi a botját, hát akkora lik van ott, hogy egy ember éppen jól befért ott. (...) Oda bizony bé is mehetett, mert ott csupa tündérkisasszonyok voltak, egyik szebb a másiknál. Bezzeg volt keze fogója! Mindjárt körülvette az a sok szép leány, megfogták, s úgy megtáncoltatták, hogy a lelkit is szinte kirázták.” A tánc visszatérő szimbólum ebben a föld alatti tündérvilágban (talán egy régebbi meseválogatás szerint pokolban?), hiszen a legényünk „gondolja magában, ő bizony egyet sem ereszti búnak árva fejét, ha már itt kell élnie, hát vígan éli világát. Elmegy a tündérkisasszonyokhoz, s kitáncolja minden bűját, bajját. (...) De bezzeg lett keletje a szegény legénynek. Mindjárt a nyakába ugrándoztak, tették-vették egymás kezéből, s úgy megforgatták, hogy a lelkit is szinte kirázták.”

Plasztikus egymásra-csodálkozás található a „Tamás kocsis’-ban: „Most már Tamás egyenest az ablakra nézett, s úgy a királykisasszonyon felejtette a szemét, hogy az csak elfehéredék, mint a fehérített vászon, s mindjárt visszahúzódott az ablakból.

Még ez órában halálos beteg lett a királykisasszony, hanem hogy mi okozhatta hirtelen nagy betegségét, a leghíresebb doktorok sem tudták kitalálni.” Ugyancsak erotikus szerelmi szimbólummal találkozunk, amikor próba elé állítják a palota legényeit: „Én azt tanácsolom felségednek, hogy öntessen egy aranytulipánt, azt tegye ki az udvar közepén egy asztalra, sétáltassa el a tulipán előtt, ahány legény

van az udvarában, s amelyik előtt kinyílik a tulipán, annak a betegje a királykisasszony.”

A felsorolt példák és a jelképek talán világosan mutatják, hogy a múlt század derekától gyűjtött és „átírt” mesék – ha megpróbáljuk így olvasni azokat – ugyancsak nem mentesek attól, ami Erősz isten hatalma alá tartozik. És nem mentesek az erotikus vonásoktól sem. Tévedés tehát azt állítani: a mesékét gyermekmeseként fogták fel századunk közepéig. A rejtőzés oka máshol keresendő. Egyrészt, ha megismerjük a „Puszták népe’ jelzett fejezeteit, láthatjuk: a tanyasi, paraszti világban, különösen a zsellérek korában családok éltek egy fedél alatt, egy szobába összezúfolódva. Nemcsak családok, hanem korosztályok is. Illyés a harmincas években szokatlan nyíltsággal jegyzi le saját, gyerekkori ismerkedését a testi örömmel, de azt is, hogy hogyan leste meg egy gyerek születését. Az állatvilág misztérium nélküli misztériumai a legkisebbek szeme előtt zajlottak, a felnőtt világ hasonló eseményeinek is szükségszerűen szemtanúi voltak. Mindez azt is jelentette: mivel nem volt tabu-téma, érdektelen lett a népi kultúra teremtői számára is. A 20. századi változások miatt utólag vált magyarázattá a tabu-jelleg és ezzel egy időben az Erősz háttérbe szorítása, egyben az erotika határát túllépő – nyersen naturalista – mesevilág vagy inkább novellisztikus történetek eluralkodása. Érezhető – a gyűjtemények címében is – Boccaccio hatása, az olasz mester stílusérzéke nélkül.

Ez a hatás érhető tetten az „Erős János’ Illyés-féle változatában, de szellemes, kifinomult formában. Erős János ugyanis különböző ürügyekkel hazaperdül a mezei munkáról: hol a fuszulykakarót hányja be a kemence mögé, hol a gyapjút kell leforráznia. Ilyenkor valójában – és erről a beavatott mesehallgató tud – kántor uramat dobálja meg, forrázza le bűvőhelyén. A régebbi változatban feltehetően létezhetett egy harmadik fricska is, ami már Illyés forrásánál kophatott le. Ezek az epizódok nincsenek jelen Benedek Elek átdolgozásában vagy azért, mert már abban sem

létezett, amit hallott, vagy mert elsősorban a meseszöveges egyenes ívére figyelve tartotta fölősegesnek, és nem annyira a gyerekek miatt.

A témát összegezve azt mondhatjuk: annak, hogy a népmesében kevés, elszórt elemként van jelen Erősz, az erotika akár plátói, akár testi szerelem formájában, illetve ezekben az esetekben is szimbólumként, nem ez az oka. Sokkal inkább az, hogy a magányos mesélő a hallgatóság figyelmét lekötendő a kalandra, történetre volt kénytelen koncentrálni, és nem a szerelem állomásaira a hírtől vagy az ismerkedéstől a megismerés stációin át a házasságig. Oka volt az is, hogy a hétköznapi életben sem találtak olyan szigeteket, ahol kifinomulhattak volna a kapcsolatteremtés állomásai. Ezért is feltűnő, ha ilyesmire

bukkanunk egy-egy népmesénkben, s nyomban arra gyanakodhatunk: széphisztória a történet alapja. Végül, de nem utolsósorban: a mindennapi élethez, saját érzelmi életükhöz nem volt szükségük a szerelmi történetek pótlékára.

Irodalom

ARANY László: *Fehérlófia*. Unikornis Kiadó, Bp, 1996.

A szerelem kertje (Szerk: HOPPÁL Mihály, SZÉPES Erika). Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp, 1987.
BENEDEK Elek: *Magyar mese és mondavilág I-III*. Könyvértékesítő Vállalat, Móra Kiadó, Bp, 1988.
DOBOS Ilona: *Gyémántkígyó*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp, 1981.

Erősz a folklórban (Szerk: HOPPÁL Mihály, SZÉPES Erika). Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp, 1987.
ILLYÉS Gyula: *Hetvenhét magyar népmese*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Bp, 1993.

A szabadság szigetei

Az Általános Művelődési Központok esélyeiről

Története során az ÁMK-mozgalom már sok érdekes fordulatot és eseményt ért meg. Azt azonban talán mégis sokan enyhé meglepetéssel vehették észre, hogy az 1998-as Bajai Őszön (ez az általános művelődési központok országos szakmai értekezlete) a felszólalók nagy részéből elemi erővel tört fel a szabályozás iránti vágy (1). Hogy ez az érzés az egykori „let's play ÁMK” (2)-feeling izgalmainak elhalványulásából, vagy az 1970-es évek jogszabályi bizonytalanságainak a minisztériumok kettéválásából adódó utánérzetéből adódik-e, nem tudható. Valószínűbb, hogy pusztán a kultúra általános elszegényedéséből adódó félelmek indukálhatták, hogy a résztvevők a jelenlévő minisztériumi képviselőktől a szabályozás (ebből adódóan a pénzügyi szabályozás) minél mélyebbre ható kiterjesztését követeljék.

Mindez persze sovány vigasz mindazoknak, akik továbbra is kitarának az ÁMK-k érdekérvényesítő képességének minél hathatósabb kiterjesztése mellett, akik nem várják a szabályozást felülről, még ha az biztos („pántlikázott”) pénzekkel járna is együtt. Persze, hál' istennek, a minisztériumok

sem preferálják már igazán az olyan jellegű bürokratikus szabályozást, amely előírná, hogy egy ÁMK-nak milyennek kell lennie, milyen szervezeti struktúrát kell kialakítania, és így tovább.

Szabályozni persze kell. Kérdés, mit és hogyan.